Міністерство освіти і науки України
Національний університет «Львівська політехніка»

ФЕДІНА НАТАЛІЯ ВАСИЛІВНА

УДК [340.132:351.74](043)

СУЧАСНЕ РОЗУМІННЯ СПРАВЕДЛИВОСТІ В ДІЯЛЬНОСТІ ОРГАНІВ ВНУТРІШНІХ СПРАВ: ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВЕ ДОСЛІДЖЕННЯ

12.00.01 – теорія та історія держави і права;
історія політичних і правових учень

Автореферат
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата юридичних наук

Львів – 2014

Дисертацією є рукопис

Робота виконана на кафедрі теорії та історії держави і права Львівського державного університету внутрішніх справ Міністерства внутрішніх справ України

Науковий керівник доктор юридичних наук, доцент
Балинська Ольга Михайлівна,
Львівський державний університет внутрішніх справ,
професор кафедри теорії та історії держави і права

Офіційні опоненти: доктор юридичних наук, професор
Погребняк Станіслав Петрович,
Національний університет
«Юридична академія імені Ярослава Мудрого»,
професор кафедри теорії та історії держави і права

кандидат юридичних наук, доцент
Гураленко Наталія Анатоліївна,
Чернівецький національний університет
імені Юрія Федьковича,
доцент кафедри теорії та історії держави і права

Захист відбудеться «___» квітня 2014 р. о ___ годині на засіданні спеціалізованої вченої ради К 35.052.19 у Національному університеті «Львівська політехніка» (79008, м. Львів, вул. Князя Романа, 1–3, ауд. 302 XIX навчального корпусу)

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Національного університету «Львівська політехніка» (79013, м. Львів, вул. Професорська, 1)

Автореферат розісланий «___» _____ 2014 р.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради Н. П. Бортник

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми дослідження зумовлена необхідністю розроблення теоретико-методологічних засад формування суспільного відчуття справедливості як найважливішої соціальної цінності, феномена, що сприяє розвиткові держави на засадах демократії та гуманізму.

Процес інституалізації справедливості в українському законодавстві перебуває на стадії становлення. Прагнення досягти європейської форми демократії, що ґрунтується на принципі справедливості, змушує реалізувати цей принцип і українське суспільство. Однак нечітка політична структурованість суспільства в Україні, недостатня розвиненість приватних інтересів, недосконала правова база не завжди дають змогу обстоювати розуміння понять «справедливість», «свобода», «рівність» через правові механізми та владні структури, зокрема органи внутрішніх справ.

У межах теорії права дослідження сучасного розуміння справедливості в діяльності органів внутрішніх справ набувають особливого значення, адже триває реформування ОВС, здійснюється пошук нових форм і методів правоохоронної діяльності, зорієнтованої на забезпечення охорони прав і свобод людини та громадянина.

Актуальності дисертації додає також необхідність моделювання і створення реальних умов для забезпечення справедливості в діяльності ОВС.

У сучасній науковій літературі є чимало досліджень, присвячених вивченню феномена справедливості. Однак, попри значний науковий доробок, зважаючи на реалії сучасної України, яка прагне до утвердження демократичної соціальної правової держави, необхідний новий підхід до вивчення обраної проблеми, який розглядав би справедливість як необхідний елемент загальнолюдських цінностей. Тому потрібно глибоко проаналізувати поняття справедливості як етико-юридичний феномен, з’ясувати сутність і зміст принципу справедливості в сучасному українському праві, вивчити можливості його дотримання у діяльності органів внутрішніх справ. Саме ця обставина і зумовила вибір теми дисертації.

Зв’язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертацію виконано в контексті наукових досліджень Львівського державного університету внутрішніх справ за напрямами «Проблеми реформування правової системи України» (державний реєстраційний номер 0112U007492) та «Держава і право: філософсько-правовий та теоретико-історичний виміри» (державний реєстраційний номер 0113U002433).

Мета і задачі дослідження. *Мета* дисертації – на основі теоретико-правового аналізу продемонструвати сучасне розуміння справедливості як однієї з найвищих морально-етичних цінностей у діяльності органів внутрішніх справ, що зумовлюється векторами державної політики України у

сфері забезпечення основних прав, свобод і законних інтересів людини та громадянина.

Для реалізації цієї мети поставлено такі основні *завдання:*

– визначити стан дослідження ідеї справедливості в теоретико-правовій системі знань;

– розкрити поняття справедливості та її змістову характеристику;

– виокремити й охарактеризувати форми і види справедливості як теоретико-правової категорії та соціально-правового явища;

– вивчити свободу і рівність як прояви справедливості у правовій дійсності;

– проаналізувати наявні підходи до розуміння поняття справедливості у теорії держави і права;

– обґрунтувати справедливість як іманентну ознаку юридичної практики, зокрема діяльності ОВС;

– з'ясувати значення соціальної справедливості та її нормативного закріплення у діяльності ОВС;

– довести, що професіоналізм, правова етика, моральна і правова культура правоохоронців є чинниками забезпечення справедливості в діяльності ОВС;

– продемонструвати теоретико-правове розуміння справедливості в діяльності органів внутрішніх справ.

Об'єктом дослідження є суспільні відносини, в яких реалізується справедливість як принцип права і юридичної практики.

Предмет дослідження – теоретико-правове відтворення реалізації ідеї справедливості у діяльності органів внутрішніх справ.

Методи дослідження. Відповідно до мети і задач, а також особливостей об'єкта і предмета наукового пошуку методологічною основою дисертації обрано низку філософсько-світоглядних, загальнонаукових і спеціально-правових методів, зокрема:

– діалектичний (для аналізу наявних теоретико-правових підходів до інтерпретації сутності справедливості – розділ 1, підрозділи 2.1, 2.4);

– герменевтичний (для пояснення дефініції «справедливість у діяльності органів внутрішніх справ» – підрозділ 3.2);

– аксіологічний (для з'ясування сутності справедливості як соціально-правового явища – підрозділи 2.2, 2.3);

– антропологічний (для розгляду морально-етичного підходу до справедливості, що нерозривно пов'язаний із людським виміром – підрозділи 3.3, 3.4, 3.5);

– соціологічний і статистичний (для узагальнення юридичної практики та аналізу емпіричної інформації, пов'язаної з темою дисертації – підрозділи 3.3, 3.4, 3.5);

– історичний (для аналізу виникнення, становлення та функціонування концепту та принципу справедливості – розділ 1, підрозділ 2.4);

– логічний (для оцінки наукових концепцій і доктрин, формулювання нових понять і термінів, структурування і викладу тексту дисертації);

– формально-юридичний (для розкриття зовнішніх чинників утвердження принципу справедливості – розділ 2);

– спеціально-юридичний (для аналізу чинного вітчизняного та міжнародного законодавства з проблематики дослідження – розділ 3);

– теоретико-правового моделювання (для опису моделі реалізації принципу справедливості, що репрезентована як основна властивість діяльності ОВС – розділ 3).

Наукова новизна одержаних результатів полягає передовсім у тому, що розв'язано актуальну проблему, яка донедавна не була всебічно та об'єктивно висвітлена в українській юридичній науці. Широке використання джерел, більшість із яких уперше введена до наукового обігу, дало змогу дослідити функціонування принципу справедливості в діяльності органів внутрішніх справ та його значення для підвищення якості останньої в умовах становлення і подальшого розвитку демократичного суспільства, а також розглянути форми та методи реалізації регулятивного змісту ідеї справедливості та продемонструвати сучасне теоретико-правове розуміння справедливості в діяльності органів внутрішніх справ. Зокрема:

вперше:

– подано теоретико-правову інтерпретацію поняття «справедливість у діяльності органів внутрішніх справ», що відтворює новий ідеологічний і ціннісно-нормативний зміст суспільних відносин із переорієнтацією принципу справедливості з розподілу матеріальних благ на пріоритет прав людини;

– одержано трактування професіоналізму, правової етики, моральної та правової культури як основних чинників формування почуття справедливості у працівника ОВС та підґрунтя забезпечення реалізації цього принципу в юридичній діяльності;

удосконалено:

– поняття справедливості через доповнення її змістової характеристики специфікою правоохоронної практики;

– категорійно-понятєвий апарат теорії держави і права на основі аналізу наявних підходів до розуміння поняття справедливості та зіставлення їх з умовами діяльності ОВС України;

– аксіологічний підхід до справедливості через розкриття ролі соціальної справедливості та її нормативного закріплення у діяльності органів внутрішніх справ;

дістали подальший розвиток:

– дослідження ідеї справедливості в теоретико-правовій системі знань з урахуванням змін у політичній, економічній, релігійній та інших сферах життєдіяльності суспільства, що продемонструвало справедливість як одну з основних ознак і принципів права;

– конструювання концепту справедливості на перетині професійної, морально-етичної, психологічної та соціально-правової характеристик людини, що дало підстави для виокремлення й аналізу форм (правосвідомість, правові норми, правовідносини) і видів (соціальна, моральна, історична, політична правова та ін.) справедливості як теоретико-правової категорії та соціально-правового явища;

– трактування ідеї справедливості крізь призму взаємовпливу понять «свобода» і «рівність» як основних атрибутів громадянського суспільства та ціннісних орієнтирів людини;

– обґрунтування необхідності утвердження справедливості як внутрішньо притаманної властивості юридичної практики та основного принципу діяльності ОВС.

Практичне значення одержаних результатів. Матеріали дисертації можуть бути використані:

– *у науково-дослідній сфері* – для подальшого вивчення справедливості як одного із основоположних принципів утвердження громадянського суспільства та правової держави;

– *у правотворчості* – з метою вдосконалення українського чинного законодавства з питань захисту й відстоювання справедливості, а також підвищення рівня правової освіти, формування якісно нової правової свідомості, орієнтованої на забезпечення загальної свободи і рівності;

– *у навчальному процесі* – для підготовки навчальної та методичної літератури з «Теорії держави і права», «Юридичної деонтології», «Філософії права», «Соціології права», «Юридичної психології» та інших суміжних дисциплін, а також надання допомоги курсантам, студентам і слухачам у самостійній роботі із відповідних навчальних курсів.

Особистий внесок здобувача. Дисертація виконана здобувачем самостійно; положення та висновки, що сформульовані у роботі, ґрунтуються на особистих наукових пошуках автора.

Апробація результатів дисертації. Дисертаційна робота обговорювалася на засіданнях кафедри теорії та історії держави і права Львівського державного університету внутрішніх справ.

Крім цього, основні положення дисертації висвітлено у доповідях, виступах і повідомленнях на таких науково-практичних заходах, як: Міжнародна науково-практична конференція «300 років Конституції Гетьмана Пилипа Орлика: проблеми становлення і розвитку українського державотворення» (Львів, 14 травня 2010 р.); міжрегіональний круглий стіл «Проблеми юридичної науки: філософський, теоретичний та історичний аспекти» (Львів, 14 квітня 2011 р.); Всеукраїнська наукова конференція «Роль гуманітарних дисциплін у формуванні правосвідомості працівника ОВС» (Львів, 7 червня 2013 р.); Міжнародна науково-практична конференція «Кримінальний процесуальний кодекс України 2012 р.:

кримінально-правові та процесуальні аспекти» (Львів, 19–20 вересня 2013 р.); Звітна наукова конференція ад'юнктів, аспірантів і здобувачів «Проблеми правової реформи та розбудови громадянського суспільства в Україні» (Львів, 27 вересня 2013 р.).

Публікації. Основні положення дисертації відображено у шести наукових статтях, опублікованих у фахових виданнях із юридичних наук в Україні та за кордоном, а також п'яти тезах виступів, доповідей і повідомлень на науково-практичних заходах.

Обсяг і структура дисертації зумовлені об'єктом, предметом, метою і завданнями дослідження. Дисертаційна робота складається зі вступу, трьох розділів, що містять дев'ять підрозділів, висновків, списку використаних джерел (266 найменувань). Загальний обсяг дисертації становить 203 сторінки, із них основний текст – 182 сторінки, список використаних джерел – 21 сторінка.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **вступі** обґрунтовано актуальність теми дисертаційної роботи, її зв'язок з науковими програмами, планами, темами; висвітлено ступінь розробки та методи наукового аналізу; визначено мету та задачі дослідження; розкрито наукову новизну та практичне значення одержаних результатів; подано відомості щодо публікацій; вказано форми апробації та впровадження отриманих результатів.

Розділ 1 «Вихідні положення ідеї справедливості (стан дослідження)» присвячений вивченню історичного підґрунтя розуміння категорії «справедливість».

Зауважено, що еволюція наукових уявлень про справедливість часто пов'язана зі змінами, що відбувались у політичних, економічних, правових і релігійних сферах різних суспільств. Натомість соціально-економічні та політичні умови, що супроводжували концептуалізацію «справедливості» загалом і теоретико-правове розуміння справедливості в діяльності правоохоронних органів зокрема, дають змогу подати не тільки історію того, як відбувається послідовне раціональне пояснення цього концепту, а й те, як разом зі змінами уявлень про це поняття змінювались і соціальні практики, що ним визначались.

Зазначено, що в наш час справедливість є однією з головних загальнолюдських цінностей і критерієм, за яким прогресивне людство розмежовує гуманні демократичні й антигуманні погляди і теорії.

Аналіз історичного розвитку ідеї справедливості свідчить, що вона майже завжди поєднувалася з правом, адже передбачала дотримання правил, звичаїв, традицій, обрядів, а потім і норм права, що вже визначалися державою. Загалом право як форма і міра свободи та рівності виступає

джерелом, критерієм справедливості. Справедливість є невіддільною ознакою права, свідченням того, що той чи інший припис є справді проявом права з боку держави, її конкретного органу, наприклад органів внутрішніх справ.

Розділ 2 «Теоретико-правовий аналіз справедливості» складається з чотирьох підрозділів, у яких здійснено аналіз феномена справедливості з позицій загальної теорії держави і права.

У *підрозділі 2.1 «Поняття справедливості та її змістова характеристика»* запропоновано авторське трактування поняття «справедливість» і виокремлено три підходи до визначення змісту цієї категорії: 1) справедливість є обов'язковою умовою існування об'єктивного явища як сторона, момент, «зріз» суспільних відносин; 2) справедливість є суб'єктивним явищем, морально-етичною категорією, вираженою у формі почуттів, ідей, уявлень, ідеалів, понять, а також морально обґрунтованим критерієм для порівняння взаємних вимог і вчинків людей; 3) об'єктивність і суб'єктивність поняття справедливості − це взаємодоповнювані сторони одного явища, що відображають різні його грані. Найточнішою визнано останню з наведених позицій, оскільки оцінка явища як справедливого або несправедливого визначається об'єктивно-суб'єктивною властивістю: у ній відображаються і об'єктивні інтереси людей, і активна позиція самого оцінювача, що робить висновки відповідно до своїх уявлень, особистого досвіду.

Зазначено, що справедливість виступає не як критерій права, а як одна з основ творення і реалізації правових норм. Такі основи прийнято називати принципами права. Справедливість є особливою правовою категорією. Це етико-юридичний феномен: не втрачаючи зв'язок із мораллю, вона виступає як ціннісно-моральний критерій у процесі творення і реалізації норм права.

У *підрозділі 2.2 «Форми та види справедливості як соціально-правового явища»* зауважено, що справедливість виражається в різних формах: правосвідомості, правових нормах, правовідносинах.

Обґрунтовано доцільність виділення таких основних видів справедливості, як моральна та правова (юридична). Моральну справедливість запропоновано розуміти як ставлення суспільної думки до поведінки людей, дій громадських і державних інституцій. Моральна справедливість визначає розумність чи нерозумність суспільного життя, правильність розподілу благ, почестей, обов'язків, вигод тощо.

Доведено, що розмежовувати правову і юридичну справедливості видається безпідставним, адже в такому разі губиться зміст поняття справедливості. Терміни «правова» і «юридична» щодо справедливості потрібно трактувати як синоніми. Правова (юридична) справедливість визначає зміст і принципи права.

У *підрозділі 2.3 «Свобода і рівність у правовій дійсності як прояви справедливості»* як найбільш послідовну (логічно несуперечливу), завершену (на певному історичному етапі) й адекватну (належну абстракцію реальних

правопорядків) інтерпретацію права, виражену за допомогою категорій свободи, рівності та справедливості, визнано лібертарно-юридичну концепцію. Базовою телеологічною цінністю, що забезпечується правовим регулюванням, у зазначеній концепції є особиста свобода. Причому вона постає не як довільно вибрана цінність, а обов'язкова і природно властива людині якість, що визначає її справжнє людське, тобто переважно соціальне, а не біологічно зумовлене буття. Свобода виступає якістю, що ідентифікує людину, адже вона однаково характерна для всіх людей і виділяє їх зі світу інших живих істот.

Для забезпечення свободи учасників соціального спілкування право впорядковує цей процес на основі принципу формальної рівності, абстрагуючись від початкових відмінностей людей та визнаючи їх формально рівними і вільними суб'єктами. Формальна рівність є необхідним способом буття свободи в суспільстві. Водночас формальна рівність виступає формулою, що виражає справедливість права і встановленого ним порядку. Причому таке трактування справедливості позбавлене елементів довільності, бо припускає впорядкування соціальних відносин на основі визнання за кожним формально рівних можливостей реалізації свободи як своєї сутнісної властивості, що визначає природу людини і однаково властива усім людям.

У *підрозділі 2.4 «Концепції справедливості в теорії держави і права»* акцентовано на соціальній справедливості, яка в умовах поглиблення соціальної, політичної та правової реформ виступає визначальним чинником стабілізації суспільства, умовою зародження цивілізованих засад розбудови української демократичної державності.

Як найпоширеніші принципи, що лежать в основі різних концепцій справедливості, наведено такі: «всім порівну»; «кожному за працею»; «кожному відповідно до заслуг»; «кожному за потребами»; «кожному за рангом»; «кожному те, що передбачає закон» тощо. Відповідно до цих принципів та їх комбінацій розрізняються такі концепції соціальної справедливості: ліберальні, консервативні, егалітарні, елітарні, меритократичні, соціалістичні, комуністичні та інші. Але всі вони визнають справедливість найважливішою соціальною цінністю соціальної держави, її творчим феноменом.

Осмислення українських і зарубіжних концепцій справедливості дає змогу надалі формулювати прийнятну для нашої держави концепцію справедливості, яка відповідатиме сучасним потребам і можливостям українського суспільства, сприятиме вирішенню складних соціальних проблем, стабілізації суспільства, досягненню в ньому соціальної злагоди.

Розділ 3 «Справедливість як основоположний принцип діяльності ОВС» складається із п'яти підрозділів, у яких висвітлено теоретичні та прикладні аспекти застосування принципу справедливості в юридичній практиці, зокрема у діяльності органів внутрішніх справ.

У *підрозділі 3.1 «Поняття та ознаки діяльності органів внутрішніх справ*

як різновиду юридичної практики» зауважено, що для органів внутрішніх справ надзвичайно важливого значення набувають питання щодо забезпечення справедливості, законності, правопорядку, охорони прав, свобод і законних інтересів громадян. Відповідно сфера діяльності органів внутрішніх справ має складну структуру та передбачає різні напрями забезпечення реалізації основних прав людини і громадянина (адміністративна, оперативно-розшукова, кримінально-процесуальна, профілактична, охоронна діяльність).

Зазначено, що співвідношення сфер правової та юридичної діяльності ОВС характеризується причинно-наслідковими зв'язками. Під правовою діяльністю слід розуміти один із видів соціальної діяльності, яку здійснюють суб'єкти права, використовуючи правові засоби, з метою одержання правового результату; як наслідок – створюється право, яке розвивається і реалізується у процесі суспільних відносин – юридичної діяльності. Відтак діяльність органів внутрішніх справ можна розглядати як різновид юридичної діяльності, яку здійснюють працівники ОВС на професійній основі з метою одержання юридичного результату, задоволення законних потреб та інтересів соціальних суб'єктів відповідно до вимог права.

У *підрозділі 3.2 «Соціальна справедливість та її нормативне закріплення в діяльності органів внутрішніх справ»* зазначено, що права і свободи особи та їх гарантії – це соціальні блага, які мають найвищу цінність та визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Саме тому в сучасному світі не існує більш значущої і водночас важко втілюваної в практику ідеї, ніж забезпечення прав і свобод людини та громадянина. Наголошено, що важливу функцію стосовно реалізації прав і свобод людини та громадянина покладено саме на органи внутрішніх справ. Вони повинні виконувати свої повноваження неупереджено, захищати права та свободи громадян згідно з чинним законодавством.

Отже, органи внутрішніх справ посідають одне з важливих місць у системі державних органів, метою діяльності яких є не тільки захист прав, свобод та законних інтересів людини і громадянина, а й активне сприяння здійсненню принципів справедливості, законності та рівності в реалізації громадянами своїх прав і свобод. А взаємозв'язок прав людини та сучасного розуміння справедливості в діяльності ОВС можна простежити через розкриття концепцій прав людини з урахуванням соціально-економічної перебудови, що відбувається в Україні.

У *підрозділі 3.3 «Професіоналізм як чинник забезпечення справедливості в діяльності органів внутрішніх справ»* наголошено, що належний фаховий рівень працівників ОВС – це обов'язкова передумова формування і зміцнення авторитету юридичного корпусу. Службові відносини працівника ОВС з будь-якими верствами населення, враховуючи правопорушників і злочинців, повинні завжди мати професійний характер, що відповідає вимогам норм права, справедливості й толерантності.

Професійні здібності визначено як сукупність індивідуально-психологічних властивостей суб'єкта професійної діяльності, що сформувалися під час здобуття професійної освіти і діяльності на основі наявних задатків, загальних і соціальних здібностей. Професійні здібності визначають успішність професійного навчання й оволодіння складними елементами професійної діяльності.

Наголошено, що професійна правосвідомість працівників ОВС є головним інструментом їх діяльності, має свої особливі умови, середовище, засоби, методи формування. На формування фахової правосвідомості працівника органів внутрішніх справ впливають і об'єктивні, і суб'єктивні чинники. Водночас безпосереднє формування правосвідомості здійснюється з позицій особливостей і тенденцій чуттєвої діяльності, пізнання особистості через форми розумової діяльності. Зауважено, що формування є не тільки процесом складання і становлення, набуття закінченості і зрілості, але, як і соціалізація, припускає розвиток зрілих форм, їх зміну тощо. Скажімо, до об'єктивного чинника зараховуємо середовище функціонування правосвідомості. Натомість правове виховання – це чинник суб'єктивного характеру.

У *підрозділі 3.4 «Моральна культура як підґрунтя формування справедливості в діяльності органів внутрішніх справ»* моральні цінності як основу справедливості в діяльності органів внутрішніх справ розкрито насамперед через поняття «моральна культура», що виступає системою нормативних відносин між людьми, яка утворює особливу, історично і традиційно зумовлену сферу культурної практики. Окрім моральної, функцію нормативного регулювання виконує правова культура – система формалізованих загальнообов'язкових норм людської життєдіяльності (правових законів), що закріплюються й охороняються державою.

Наголошено, що мораль і право є основними способами регуляції й нормування поведінки людини і взаємно доповнюють одне одного, що й дає підстави говорити про них як про деяку єдність, тобто морально-правову культуру (наприклад, морально-правову культуру співробітника ОВС). Головна ж відмінність між мораллю і правом полягає в тому, що моральна регуляція здійснюється лише на основі різноманітних аспектів моральної свідомості, яка виступає, так би мовити, своїм гарантом, тоді як правова регуляція зумовлюється не тільки правосвідомістю, а має своїм джерелом і гарантом такий потужний соціальний інститут, як держава. Тому очевидна і розбіжність у стимулах, які задають та посилюють прагнення співробітника ОВС до дотримання моральних і правових норм. Якщо він дотримується моральних норм під впливом тільки таких, у деякому сенсі ідеальних, нематеріалізованих речей, як власне сумління та суспільна думка, то дотримання правових норм, окрім того, важливе з огляду на загрозу цілком реальної відповідальності.

У *підрозділі 3.5 «Взаємозв'язок правової етики та правової культури у процесі забезпечення справедливості в діяльності органів внутрішніх справ»* визначено вимоги та етичні засади діяльності правоохоронних органів

України, яким відведено головне місце у структурі судово-правоохоронних органів держави і на які покладено дві основні функції – боротьбу зі злочинністю й забезпечення належного правопорядку на всій території країни.

Реалізація завдань, закріплених у законних, підзаконних і, відповідно, відомчих нормативних актах, піднімає на принципово новий рівень вимоги до особи працівника системи Міністерства внутрішніх справ. Працівник української міліції має діяти виважено, професійно грамотно, неупереджено щодо релігійних вірувань, національної належності, соціального стану, політичних переконань громадян, утримуватись від суб'єктивних поспішних оцінок явищ і подій. Йому законом надано широкі права і владні повноваження, а також довірено зброю, тому кожний міліціонер, незалежно від займаної посади, спеціального звання, має відчувати відповідальність перед українським народом, нашою державою.

ВИСНОВКИ

У дисертації відображено теоретико-правовий вимір інтерпретації справедливості в діяльності органів внутрішніх справ як різновиду юридичної практики. Результати дослідження підтверджують актуальність теми і важливість вирішення поставлених задач. До найбільш загальних і вагомих положень дисертаційної роботи належать такі:

1. Стан дослідження ідеї справедливості в теоретико-правовій системі знань дозволяє стверджувати неоднозначність, багатоплановість, комплексність і оціночний характер категорії справедливості. Це дає підстави досліджувати її на кожному новому історичному етапі з урахуванням змін у суспільних відносинах, зміщення значення основних правових цінностей, розвитку методології юридичної науки. Важливе значення феномена справедливості для правової реальності підкреслює потребу побудови цілісної наукової концепції правової справедливості, розширення знань і розвитку правового дискурсу у цій сфері.

2. Зміст поняття «справедливість» розкривається через сприйняття її як одного із головних соціальних критеріїв, за яким прогресивне людство розмежовує гуманні демократичні та антигуманні погляди і теорії. Це зумовлено тим, що справедливість можна розглядати як одну з головних загальнолюдських цінностей, ідеал, мету суспільного розвитку – принцип належної організації громадського життя, важливу умову його стабільності, позитивну засаду взаємовідносин між людьми.

3. Аналіз наявних у юридичній літературі підходів до форм справедливості (моральна, правова, юридична) дає підстави стверджувати, що це радше види, а не форми справедливості. Цей перелік запропоновано доповнити релігійною, економічною, психологічною, історичною, політичною, міжнародною справедливістю.

Що стосується форм справедливості, то, будучи закріпленою у чинному законодавстві, вона відображається у трьох основних проявах: правосвідомості, правових нормах, правовідносинах. Відповідність права ідеалам справедливості означає, що право з достатньою повнотою втілює основні права, свободи і законні інтереси людини, визнані у світовому співтоваристві.

Уваги науковців заслуговують особливі види справедливості (абсолютна та відносна). Абсолютна справедливість – це сталий морально-правовий порядок, не зумовлений жодними чинниками. Така справедливість утілюється в законах природних, безумовних, неписаних − це сфера морального закону. Суспільство може досягти її лише через добропорядність − рівновагу особистої свободи та блага суспільства. Відносна справедливість виражається в законах державних, писаних. Натомість лише природна справедливість постійна, позачасова, незмінна. З її втіленням у національному і загальнолюдському правовому стандартах пов’язаний прогрес суспільства, пошуки варіантів подальшого вдосконалення суспільного і державного розвитку.

4. Закріплюючи свободу і рівність як прояви справедливості, право набуває глибокого значення, стає цінністю для окремої людини, конкретної групи та суспільства загалом, відкриває особі доступ до благ і виступає дієвим засобом її соціальної захищеності. Навіть найгуманніші, демократичні та справедливі закони не змінять суспільство, якщо люди не житимуть за цими законами. Натомість виконання законів можливе тільки в тому випадку, коли, по-перше, народ активно залучений до процесу законотворчості і, по-друге, коли закони здебільшого захищають інтереси всіх членів суспільства, а не окремих його представників, тобто коли вони максимально справедливі. Що ж стосується працівників органів внутрішніх справ, то вони не лише повинні дотримуватись чинних законів, а й захищати їх, а це, зі свого боку, вимагає реалізації почуття справедливості під час виконання ними своїх повсякденних обов’язків.

У результаті аналізу існуючих у теорії держави і права концепцій справедливості з’ясовано, що проблема справедливості поступово переходить із теоретичної площини у практичну, соціально-політичну. Перехід до ринкових відносин і демократичного способу життя відкрив перед суспільством нові перспективи у визначенні змісту загальносоціальної справедливості та шляхів її досягнення. Особливої актуальності набула проблема переосмислення ідеї справедливості щодо демократизації та гуманізації змісту останньої, розширення її дії у сфері захисту соціально-економічних прав українських громадян.

5. Із позиції теорії держави і права справедливість слід розглядати як важливий для збереження і розвитку суспільства ціннісно-етичний орієнтир, критерій оцінювання політичних і державно-правових явищ, який покликаний слугувати загальному благу та окремій людині, вирішенню правових суперечностей, будучи безстороннім, істинним, правильним, який

обґрунтовує правове реагування на ту чи іншу діяльність, передбачає рівність перед законом і судом, рівноправ'я, відповідність між метою законодавця і засобами її досягнення, які він вибрав.

6. Усі форми діяльності ОВС щодо забезпечення прав і свобод людини та громадянина переплітаються між собою і не можуть існувати відокремлено одна від одної в межах юридичної практики, а тому діяльність ОВС не повинна обмежуватись боротьбою з правопорушеннями. Вона має існувати не проти громадян, а для громадян, удосконалювати систему послуг населенню з огляду на своє соціальне значення. Діяльності органів внутрішніх справ як особливому сегменту юридичної практики має бути внутрішньо притаманна ідея справедливості. Працівники ОВС повинні бути відкритими для громадян, ураховувати у своїй повсякденній роботі їхні приватні права, в усьому дотримуватися принципу справедливості.

З позиції гуманізму і демократії справедливість є найважливішим критерієм оцінки державно-правових явищ. При цьому обов'язково йдеться про її оцінку із загальнолюдських позицій. У громадянському суспільстві ставлення держави до особи є тим критерієм, за яким із позиції моралі та справедливості перевіряється суть держави, усіх її структур, зокрема правоохоронних. Саме відповідно до цього критерію особа оцінює такі явища, як корупція, зловживання депутатським імунітетом, порушення норм чинного законодавства, ігнорування принципу законності, що загострює відчуття справедливості як іманентної соціальної характеристики діяльності ОВС.

7. Соціальна справедливість, що відповідає потребам демократичного суспільства, європейським стандартам, правам людини та громадянина, – це зумовлена природним правом загальнолюдська цінність, яка становить захищені правом, соціальною, правовою державою і всім демократичним ладом рівні можливості доступу кожної людини до соціальних благ та інших життєвих цінностей, а також їх розподіл і законне використання з урахуванням збереження гідності людини, можливостей держави та власного внеску в суспільне благо.

Створення реального громадянського суспільства передбачає втілення в систему суспільних відносин соціальної справедливості як універсального принципу юридичної діяльності зокрема і соціальної організації держави загалом на гуманістичних засадах. Відповідно закріплення соціальної справедливості у профільних (спеціальних) нормативно-правових актах дає змогу ефективно регулювати правовідносини, зокрема через дієвість органів внутрішніх справ.

8. Для існування і розвитку демократичного суспільства велике значення має проблема професіоналізму та умов, які його забезпечують. Особливо це стосується діяльності працівників правоохоронних органів, зокрема органів внутрішніх справ. Адже правоохоронці повинні не лише

стояти на варті закону, але й, маючи великі владні повноваження, не допускати порушень законності, протидіяти впливу агресивно налаштованих осіб на соціальне середовище, діяти справедливо й неупереджено.

Тому необхідно визначити шляхи формування професійно компетентного працівника органів і підрозділів системи МВС України: конкурсний відбір кандидатів для професійної підготовки (навчання) і кандидатів для заміщення конкретних посад у системі органів внутрішніх справ; періодична атестація працівників органів внутрішніх справ; створення банку кваліфікаційних оцінок претендентів на вищі посади в органах та підрозділах внутрішніх справ; створення системи позитивної мотивації для високопрофесійного і добросовісного проходження державної служби в ОВС; регулярне здійснення досліджень щодо оцінювання професійного рівня і характеру мотивації працівників органів внутрішніх справ; широке використання зарубіжного досвіду у професійній підготовці правоохоронців.

Моральна культура – це один із аспектів загальної культури, її елемент, який свідчить про рівень духовного розвитку особи, ступінь готовності до цивілізованого співіснування. Серед функцій моральної культури працівника ОВС можна виокремити такі: виховання поваги до позитивного права, створення механізму правомірної поведінки, здатність до усвідомлення своїх помилок і пошук шляхів їх виправлення, докладання всіх сил, здібностей, таланту, енергії для забезпечення правопорядку, зосередження зусиль на реалізації прогресивних державних підходів тощо. Працівник ОВС, як і будь-яка особа, з огляду на важливість усвідомлення справедливості, формулює для себе моральні обов’язки, виробляє спроможність здійснювати моральний самоконтроль, – ідеться про формування совісті як складової частини правосвідомості. Людина, керуючись совістю, оцінює свої вчинки від свого імені.

Справедливість у діяльності ОВС можна розглядати як етично обґрунтований, розумний, правильний критерій порівняння вчинків людей, адже не може бути справедливою людина, яка, хоча й декларує справедливі оцінки, не реалізує їх у своїй повсякденній практичній діяльності. Справедливий працівник ОВС повинен і справедливо оцінювати, і справедливо діяти відповідно до висловлених оцінок. Тільки в такій ситуації справедливість є відплатою кожному відповідно до вчинених дій.

Для забезпечення реалізації прав громадян, їх охорони і захисту велике значення має також правова культура працівників ОВС, адже саме ці органи гарантують безпосередню суспільну безпеку і суспільний порядок у державі, охорону прав, свобод і законних інтересів громадян. Виконуючи ці функції, ОВС створюють необхідні умови для реалізації прав особистості, її свобод та обов’язків. Правову культуру працівників ОВС не можна відокремити від глибокої поваги до особистості, її прав, свобод, честі та гідності, тому що їх визнання є одним із найважливіших компонентів правової культури.

9. Ідея справедливості в діяльності органів внутрішніх справ – це не лише результат теоретичної рефлексії (хоча її значення не варто недооцінювати, оскільки значною мірою вона є пошуком відповіді на реальні проблеми часу), а й соціальних практик влади, міжособистісних відносин, покарання, іншими словами – світу практичних дій, у контексті яких ідея справедливості постає як регулятивна норма. Невипадково еволюція уявлень про справедливість найбільше пов'язана зі змінами, що відбувались у політичних, економічних, правових і релігійних сферах різних суспільств, і саме тому важливо знати ті соціально-економічні та політичні умови, які супроводжували концептуалізацію «справедливості» загалом і теоретико-правові детермінанти сучасного розуміння справедливості в діяльності органів внутрішніх справ зокрема. Іншими словами, доцільно знати не тільки і не стільки історію послідовного раціонального з'ясування концепту справедливості, скільки те, як разом зі змінами уявлень про це поняття змінювались і соціальні практики, що ним визначались. Одним із середовищ реалізації принципу справедливості є власне сфера функціонування органів внутрішніх справ.

Сучасне теоретико-правове розуміння поняття «справедливість у діяльності органів внутрішніх справ» відтворює новий ідеологічний і ціннісно-нормативний зміст суспільних відносин із переорієнтацією принципу справедливості з розподілу матеріальних благ на пріоритет прав людини.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

1. Федіна Н. В. Забезпечення прав і свобод людини і громадянина як реалізація принципу справедливості в діяльності органів внутрішніх справ / Н. В. Федіна // Митна справа. – 2011. – № 4. – Ч. 2. – С. 200–206.

2. Федіна Н. В. Морально-етичні цінності як підґрунтя формування справедливості в діяльності органів внутрішніх справ / Н. В. Федіна // Митна справа. – 2012. – № 2. – Ч. 2. – С. 94–102.

3. Федіна Н. В. Форми та види справедливості як соціально-правового явища / Н. В. Федіна // Південноукраїнський правничий часопис. – 2012. – № 3. – С. 84–86.

4. Федіна Н. В. Сучасні погляди на розуміння справедливості та її концепції: загальнотеоретичний підхід / Н. В. Федіна // Наукові записки Львівського університету бізнесу та права. – 2013. – № 10. – С. 45–49.

5. Fedyna N. The concept of social justice in theory of state and law / N. Fedina // Апробация: научно-практический журнал. – № 4 (7). – М., 2013. – С. 70–74.

6. Федіна Н. В. Професіоналізм як умова забезпечення справедливості в діяльності ОВС / Н. В. Федіна // Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія юридична. – 2013. – № 3. – С. 77–86.

7. Федіна Н. В. Справедливість як соціально-правова цінність / Н. В. Федіна // 300 років Конституції Гетьмана Пилипа Орлика: проблеми становлення і розвитку українського державотворення: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (14 травня 2010 р.). – Львів: ЛьвДУВС, 2010. – С. 256–260.

8. Федіна Н. В. Соціальна справедливість як засіб інтеграції права та моралі / Н. В. Федіна // Проблеми юридичної науки: філософський, теоретичний та історичний аспекти: матеріали міжрегіон. круглого столу (14 квітня 2011 р.). – Львів: ЛьвДУВС, 2011. – С. 205–209.

9. Федіна Н. В. Історико-правові аспекти ідеї справедливості як складової прав людини / Н. В. Федіна // Роль гуманітарних дисциплін у формуванні правосвідомості працівника ОВС: матеріали Всеукр. наук. конф. (7 червня 2013 р.). – Львів: ЛьвДУВС, 2013. – С. 295–298.

10. Федіна Н. В. Принцип справедливості у юридичній діяльності ОВС / Н. В. Федіна // Кримінальний процесуальний кодекс України 2012 р.: кримінально-правові та процесуальні аспекти: тези Міжнар. наук.-практ. конф. (19–20 вересня 2013 р.). – Львів: ЛьвДУВС, 2013. – С. 516–520.

11. Федіна Н. В. Моральна культура як основа формування справедливості в діяльності органів внутрішніх справ / Н. В. Федіна // Проблеми правової реформи та розбудови громадянського суспільства в Україні: тези Звітної наук. конф. ад'юнктів, аспірантів і здобувачів ЛьвДУВС (27 вересня 2013 р.). – Львів: ЛьвДУВС, 2013. – С. 272–277.

АНОТАЦІЯ

Федіна Н. В. Сучасне розуміння справедливості в діяльності органів внутрішніх справ: теоретико-правове дослідження. – На правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.01 – теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень. – Національний університет «Львівська політехніка» Міністерства освіти і науки України, Львів, 2014.

У дисертації здійснено теоретико-правове дослідження сучасного розуміння справедливості в діяльності органів внутрішніх справ. Розкрито історико-правові аспекти ідеї справедливості як основоположної складової прав людини. Проаналізовано поняття, зміст, форми і види справедливості, а також такі її прояви, як свобода та рівність. Узагальнено основні наукові концепції справедливості в теорії держави і права.

Здійснено сутнісний аналіз діяльності органів внутрішніх справ як особливої юридичної практики. Досліджено професіоналізм працівника ОВС як чинник забезпечення справедливості у правоохоронній діяльності. Висвітлено значення етичних норм, моральної культури та правової культури як чинника реалізації принципу справедливості в діяльності органів

внутрішніх справ у сфері захисту прав людини.

Ключові слова: справедливість, органи внутрішніх справ, професіоналізм, професійна етика, моральна культура, правова культура, законність, права та свободи людини і громадянина.

АННОТАЦИЯ

Федина Н. В. Современное понимание справедливости в деятельности органов внутренних дел: теоретико-правовое исследование. – На правах рукописи.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата юридических наук по специальности 12.00.01 – теория и история государства и права; история политических и правовых учений. – Национальный университет «Львовская политехника» Министерства образования и науки Украины, Львов, 2014.

В диссертации проведено теоретико-правовое исследование современного понимания справедливости в деятельности органов внутренних дел. Раскрыты историко-правовые аспекты идеи справедливости. Обращено внимание на то, что издавна справедливость обозначала соблюдение правил, обычаев, традиций, а затем и норм права.

Предложено с теоретико-правовой позиции рассматривать справедливость как важный для сохранения и развития общества ценностно-нравственный ориентир, критерий оценки политических и государственно-правовых явлений, который призван служить общему благу и отдельному человеку, решению правовых противоречий; будучи беспристрастной, истинной, правильной, она обосновывает правовое реагирование на ту или иную деятельность, предусматривает равенство перед законом и судом, равноправие, соответствие между целью законодателя и средствами ее достижения.

Отмечено, что справедливость выражается в различных формах: правосознание, правовые нормы, правоотношения. Обоснована целесообразность выделения основных видов справедливости: моральная и правовая (юридическая). Моральную справедливость предложено понимать как отношение общественного мнения к поведению людей, деятельности общественных и государственных институтов. Нравственная справедливость определяет разумность или неразумность общественной жизни, правильность распределения благ, почестей, обязанностей, выгод и т.д. Доказано, что разграничивать правовую и юридическую справедливости представляется безосновательным, ведь в таком случае теряется смысл понятия справедливости. Термины «правовая» и «юридическая» по отношению к справедливости нужно трактировать как синонимы. Правовая (юридическая) справедливость определяет содержание и принципы права.

Утверждая свободу и равенство как проявления справедливости, право приобретает глубокое значения, становится ценностью для отдельного

человека, конкретной группы и общества в целом, открывает личности доступ к благам и выступает действенным средством ее социальной защищенности. Даже гуманные, демократичные и справедливые законы не изменят общества, если люди не будут жить по этим законам.

Обобщены основные научные концепции справедливости в теории государства и права. Указано, что осмысление отечественных и зарубежных концепций справедливости позволяет в дальнейшем сформулировать приемлемую для нашего государства концепцию справедливости, соответствующую современным потребностям и возможностям украинского общества, которая будет способствовать решению сложных социальных проблем, стабилизации общества, достижению в нем социального согласия.

Осуществлен анализ деятельности органов внутренних дел как особой правовой практики, осуществляемой в сфере права на профессиональной основе с целью получения правового результата, удовлетворения законных потребностей и интересов социальных субъектов в соответствии с требованиями законодательства.

С позиции теории государства и права определены подходы по обеспечению справедливости в деятельности органов внутренних дел. Отмечено, что органы внутренних дел занимают одно из важных мест в системе государственных органов, целью деятельности которых является не только защита прав, свобод и законных интересов человека и гражданина, но и активное содействие осуществлению принципов справедливости, законности и реальности в реализации гражданами своих прав и свобод.

Исследован профессионализм сотрудника органов внутренних дел как фактор обеспечения справедливости в правоохранительной деятельности. Отмечено, что профессиональное правосознание работников органов внутренних дел является главным инструментом их деятельности, имеет свои особые условия, средства, методы формирования.

Рассмотрена нравственная культура как основа формирования справедливости в деятельности органов внутренних дел. Определено значение этических норм и правовой культуры как фактора реализации принципа справедливости в деятельности органов внутренних дел в сфере защиты прав человека.

Ключевые слова: справедливость, органы внутренних дел, профессионализм, профессиональная этика, нравственная культура, правовая культура, законность, права и свободы человека и гражданина.

SUMMARY

Fedina N. V. The Contemporary Understanding of Justice in the Activities of the Police: Theoretical and Legal Investigation. – Manuscript rights reserved.

The thesis for a scientific degree of Candidate of Law in specialization 12.00.01 – theory and history of state and law; history of political and legal doctrines. – Lviv Polytechnic National University of Ministry of Education and Science of Ukraine, Lviv, 2014.

The theoretical and legal investigation of the contemporary understanding of justice in the activities of the police has been conducted in the thesis. The historic and legal aspects of the idea of justice as a fundamental constituent of human laws have been disclosed. The concepts, contents, forms and kinds of justice, and its manifestations such as liberty and equality have been analyzed. Summarizes the main concepts of justice in theory of state and law.

The author made a substantive analysis of police as a special legal practice. She has investigated the professionalism of policemen as a factor in ensuring fairness in law enforcement, has highlighted the value of ethical standards, moral culture and legal culture as a factor of the principle of fairness in the work of the Interior for the protection of human laws.

Key words: justice, police, professional skillfulness, ethical values, moral culture, legal culture, legitimacy, rights and freedoms of a human and a citizen.